

Uttalanden om bl.a. rätten till försvarare vid förhör med en misstänkt som är under 18 år

Beslutet i korthet: AA, som var 15 år, greps som misstänkt för bl.a. försök till grov misshandel. I samband med gripandet höll polisen ett förhör i sak med honom utan att en försvarare var närvarande. JO:s utredning har avsett frågan om AA rätt att försvara sig därigenom har äventyrats.

I beslutet anges att utrymmet för att hålla ett förhör i sak – dvs. ett mer omfattande förhör än ett delgivningsförhör – med en misstänkt som är under 18 år utan försvarare generellt sett är mycket begränsat. Är den unge dessutom frihetsberövad ska det i princip aldrig hållas ett förhör i sak utan att en försvarare är närvarande. Detta framgår numera uttryckligen i riksåklagarens riktlinjer om ungas rätt till försvarare.

Med hänsyn till att AA endast var 15 år gammal, att han var frihetsberövad och att brottsmisstankarna gällde ett allvarligt brott är det enligt JO:s mening uppenbart att han skulle ha biträtts av en försvarare under förhöret. Om en försvarare inte kunde närvara borde förhöret ha begränsats till att han delgavs brottsmisstankarna och hördes om sin inställning till dessa samt fick ange om han hade något önskemål om försvarare.

Enligt JO var förutsättningarna alltså sådana att förhöret vid en objektiv bedömning inte borde ha hållits utan en försvarare närvarande. I sådana fall får bedömningen av behovet av försvarare inte överlåtas på den misstänkte eller hans eller hennes vårdnadshavare, utan det är polis och åklagare som har det slutliga ansvaret för att en misstänkt får tillgång till försvarare när det behövs. Det är i första hand förundersökningsledaren som är ansvarig för att en misstänkts rätt till försvarare respekteras. För att förundersökningsledaren ska kunna ta sitt ansvar för dessa frågor under utredningsarbetet krävs det att förhørsledaren informerar och rådgör med förundersökningsledaren.

Med anledning av vad som kommit fram i ärendet betonar JO också vikten av att information om rätten till tillgång till försvarare lämnas på ett sådant sätt att den inte riskerar att uppfattas som en påtryckning på den misstänkte att avstå från sin rätt till försvarare.

Dåvarande Polismyndigheten i Örebro län kritiserar för att det inledande förhöret med AA genomfördes utan att han hade tillgång till en försvarare.

Bakgrund

AA, som var 15 år, greps på natten den 27 april 2014 i Lindesberg. Enligt den brottsanmälan som upprättades var grunden för gripandet bl.a. att han vid tre

tillfällena hade vägrat att stanna på polismans tecken och att han vid ett tillfälle försökt köra på en polis med sin moped. AA var också misstänkt för vårdslöshet i trafik genom att han kört mopeden i hög hastighet och inte visat hänsyn till andra trafikanter och fotgängare.

Gripandet skedde kl. 2.20. AA fördes därefter till polisstationen i Lindesberg. Det vakthavande befälet BB var inledningsvis förundersökningsledare. Hon gav direktiv till polispatrullen att de skulle kontakta AA föräldrar och socialtjänsten samt hålla ett s.k. anhållningsförhör enligt 24 kap. 8 § andra stycket rättegångsbalken (RB) och därefter underrätta åklagaren. Socialjouren kontaktades, men ingen därifrån hade möjlighet att närvara vid förhöret med AA. Hans föräldrar kom dock till polisstationen och var närvarande under förhöret.

Förhöret hölls kl. 4.00–4.35. Förhørsledare var polisassistenten CC. AA delgavs misstanke om försök till grov misshandel, underlåtenhet att vid färd stanna på polismans tecken vid tre tillfällena, vårdslöshet i trafik och olovlig körning. Enligt förhørsprotokollet förnekade AA försök till grov misshandel, men erkände de övriga gärningarna. Det fanns inte någon försvarare närvarande vid förhöret. I förhørsprotokollet har det noterats att AA underrättats om rätten till försvarare och att han godtog den försvarare som rätten förordnar. Det finns inte någon ytterligare notering om behovet av, eller önskemål om, försvarare.

Efter förhöret lämnades ärendet över till åklagarkammaren i Örebro. Åklagaren beslutade att häva gripandet av AA, som släpptes kl. 4.50.

Den 27 maj 2014 förordnades en offentlig försvarare för AA. Därefter genomfördes ytterligare två förhör med honom, den 3 respektive den 23 juni 2014, vid vilka AA offentliga försvarare var närvarande.

AA dömdes sedermera vid Örebro tingsrätt för vårdslöshet i trafik, men frikändes från försök till grov misshandel och grov vårdslöshet i trafik.

Anmälan

AA mor, DD, anmälde ett antal av de poliser i Lindesberg som varit inblandade i AA ärende under natten den 27 april 2014. Hennes huvudsakliga klagomål avsåg att förhöret med AA genomfördes utan att han hade tillgång till en försvarare. DD har uppgett att hon och AA far möttes av polismannen EE när de kom till polisstationen. De frågade henne om de behövde en advokat, men hon svarade att det inte behövdes eftersom det skulle vara ett kort förhör och att det var svårt att få tag på en försvarare på natten. EE upplyste dock om att AA hade rätt att få en försvarare.

DD anförde vidare att polisen hade en skyldighet att ordna en försvarare med hänsyn till de allvarliga anklagelser som riktades mot AA och att förhöret inte borde ha genomförts.

Utredning

Innehållet i och omfattningen av förhören

Förhöret den 27 april 2014

Som nämnts ovan delgavs AA misstanke om försök till grov misshandel, vårdslöshet i trafik, underlåtenhet att stanna på polismans tecken och olovlig körning. Han förnekade försök till grov misshandel och uppgav att han inte hade försökt köra på någon utan att hans avsikt var att köra mellan de personer som försökte stoppa honom. AA angav vidare att han antog att de var poliser, men att han inte ville stanna eftersom hans moped var trimmad. Han blev bländad av polisernas ficklampor och hade därför svårt att se. AA uppgav också att han upptäckte lamporna och poliserna cirka tio meter innan de försökte stoppa honom.

AA erkände att han inte hade stannat på polismans tecken vid tre tillfällen och angav att anledningen till detta var den trimmade mopeden. Vid det sista tillfället såg han tydligt att det var poliser som ville stoppa honom eftersom blåljus blinkade överallt. Han försökte köra i sicksack för att inte polisbilen skulle kunna köra om honom. När två polisbilar körde upp jämsides med honom tänkte han bromsa och åka åt andra hållet, men en av polisbilarna blockerade vägen för honom.

AA erkände också vårdslöshet i trafik; han uppgav att han själv ansåg att han körde mopeden vårdslöst och i hög fart. Han medgav att det var en del folk där han körde, men ville enligt förhørsprotokollet lägga till att han tyckte att han hade kontroll över körningen.

Förhöret den 3 juni 2014

AA korrigerade sin tidigare uppgift om att han hade antagit att de personer som befann sig på vägen framför honom var poliser. Han uppgav i stället att han inte såg att de var poliser eftersom han blev bländad av de starkt lysande ficklamporna. Det var först när han hade passerat dem, åkt vidare och såg blåljusen som han antog att de var poliser.

AA erkände fortfarande vårdslöshet i trafik, underlåtenhet att stanna på polismans tecken och olovlig körning.

Förhöret den 23 juni 2014

Vid det sista förhöret gjordes vissa justeringar av brottsmisstankarna. AA ändrade också sin inställning till misstankarna, och förnekade även olovlig körning och underlåtenhet att vid färd stanna på polismans tecken. Han korrigerade sina tidigare uppgifter och angav att han antagit att de blåljus som han sett vid olika tillfällen under sin mopedfärd var hans kompisar som ville ”jäklas” med honom. En av hans kompisar har en Volvo med blåljus. Han hade alltså inte insett att det var polisen som försökte påkalla hans uppmärksamhet. När han såg några personer som lyste med ficklampor på honom trodde han att det var hans kompisar som skulle stoppa honom. Han ville inte stanna eftersom

han var osams med en av dem. Att han erkänt gärningarna vid det första förhöret berodde på att han var rädd och ville få lämna polisstationen.

AA uppgav vidare att det inte hade funnits någon risk för att han skulle köra på någon och att han inte hade kört så fort som polisen påstått. Han förnekade också att han skulle ha vetat om att mopeden var trimmad.

Polismyndighetens yttrande

Polismyndigheten (enhetschefen FF) yttrade sig om de överväganden som hade gjorts om behovet av en försvarares närvaro vid förhöret med AA den 27 april 2014. Upplysningar hade hämtats in från bl.a. polisinspektören EE, polisassistenten CC och poliskommissarien BB, som inledningsvis var förundersökningsledare.

EE:s upplysningar

EE har uppgett att det var hon som kontaktade AA far. Hon var dock inte inblandad i beslutet att hålla förhör med AA direkt på natten utan att en försvarare närvarade. EE medverkade inte heller vid förhöret.

Förhørsledaren CC:s upplysningar

CC har redogjort för omständigheterna kring förhöret enligt följande.

Han fattade beslut om att gripa AA, som fördes till polisstationen i Lindesberg. AA föräldrar kontaktades skyndsamt. Det beslutades att förhör skulle hållas med AA, med föräldrarna som förhörvittnen och att kontakt sedan skulle tas med åklagare för beslut i frågan om AA skulle anhållas.

Föräldrarna var närvarande vid förhöret, men de ställde enligt CC inte några frågor om försvarare. Han informerade dock AA och föräldrarna om rätten till en offentlig försvarare, men de avböjde. Han uppfattade det som att de ville lämna polisstationen så fort som möjligt och att de var angelägna om att påskynda förhöret. Normalt sett görs inte några försök att få tag på en försvarare om en misstänkt inte önskar det, i vart fall inte vid ett inledande förhör. I förhørsprotokollet är det noterat att AA informerats om rätten till försvarare och att han godtar den som rätten förordnar.

CC har vidare anfört att han alltid överväger om det finns behov av försvarare närvarande när en ungdom ska förhöras. Det är dock förundersökningsledaren som beslutar i frågan. Han antar att det i AA fall bedömdes som angeläget att hålla förhör direkt på natten. Dessutom brukar den åklagare som ska fatta beslut i anhållningsfrågan vilja ta del av förhören inför det beslutet. Hans egen bedömning är också att man bör hålla förhör direkt om man har möjlighet, framför allt när det gäller ett så allvarligt brott som i detta fall. CC kunde inte heller se att det skulle ha varit till nackdel för AA att förhöret hölls direkt, utan snarare tvärtom eftersom AA fick möjlighet att föra fram det han ville och få information om hur farligt hans beteende var för honom själv och för andra. Det är också en fördel för utredningen om förhör kan hållas direkt eftersom den

hörde då har händelsen i färskt minne och det minskar risken för att han eller hon lämnar en annan version av vad som hänt.

Förundersökningsledaren BB:s upplysningar

BB har angett att hon var vakthavande befäl vid ledningscentralen i Örebro den aktuella natten, och hon var därför förundersökningsledare i ärendets inledande skede. Hennes uppgift var att granska brottsanmälan, inleda förundersökning och att föra över anmälan till åklagaren efter det att förhör hållits.

Vidare upplyste BB att patrullen eller utredaren som regel håller ett kort anhållningsförhör innan åklagaren kontaktas. Detta är i enlighet med åklagarnas önskemål. Enligt BB är anhållningsförhöret endast ett kort inledande förhör, där den misstänkte underrättas om brottsmisstankar och får uppgift om han eller hon erkänner eller förnekar brott (dvs. ett s.k. delgivningsförhör). Den misstänkte informeras under förhöret också om rätten till försvarare och får då uppgift om försvarare önskas eller inte. Det är sedan åklagarens uppgift att ta ställning till om den misstänkte har behov av en offentlig försvarare.

BB konstaterade att en underårig som regel har en ovillkorlig rätt till en försvarare. I vissa fall kan dock undantag göras. I AA fall var föräldrarna närvarande och det fanns inte något önskemål om att ha en försvarare närvarande vid förhöret. AA släpptes efter förhöret. BB uppgav också att det generellt sett är svårt att få tag på en jourhavande advokat nattetid.

BB upplyste att det fr.o.m. januari 2016 ska finnas kvalificerade förundersökningsledare tillgängliga dygnet runt, veckans alla dagar. De vakthavande befälen ska alltså inte längre vara förundersökningsledare nattetid.

Polismyndighetens bedömning

Utgångspunkter

Polismyndigheten redovisade följande allmänna utgångspunkter för bedömningen av frågan om försvarares närvaro vid förhör med unga misstänkta.

Att hålla förhör med en misstänkt under 18 år utan att han eller hon har tillgång till juridiskt biträde kan enligt Polismyndigheten endast godtas under mycket speciella omständigheter. I vissa fall kan ett kortare delgivningsförhör hållas utan att en försvarare närvarar, men frågan om behovet av försvarare måste alltid beaktas mot bakgrund av omständigheterna i det enskilda fallet. Det är inte heller tillräckligt att den misstänkte av sagt sig rätten till försvarare vid förhöret, utan han eller hon måste ha fått klar och tydlig information och fullt ut uppgett sig förstå konsekvensen av att förhör hålls utan föregående kontakt med en försvarare. Därutöver krävs att omständigheterna rent objektivt också är sådana att den unges rättigheter inte undergrävs på ett otillbörligt sätt.

Polismyndigheten angav vidare att anhållningsförhör normalt sett hålls innan åklagaren underrättas om gripandet och utgör underlag för åklagarens bedömning av om det finns grund för anhållande eller om frihetsberövandet ska

upphöra. En sådan rutin innebär dock inte att bedömningen i frågan om försvarare kan avvaktas till dess att åklagaren tagit ställning. Det är i stället den polisiära förundersökningsledaren som ska göra bedömningen av behovet av en försvarares närvaro vid förhöret. Han eller hon ska också se till att de överväganden som görs i frågan dokumenteras.

Polismyndigheten anförde också att de särskilda överväganden som bör göras när det gäller misstänkta som är underåriga ofta kan motivera en kontakt med åklagaren så snart som möjligt efter gripandet, och innan ett förhör hålls.

Förhöret med AA

Polismyndigheten redovisade följande bedömning av hur frågan om närvaro av försvarare vid förhöret med AA på natten den 27 april 2014 hade handlagts.

Polismyndigheten konstaterade inledningsvis att AA var gripen och att polisen därför hade en skyldighet att så snart som möjligt hålla ett anhållningsförhör. Det vakthavande befälet BB, som var förundersökningsledare i ärendet under de två första timmarna, lämnade direktiv om att förhör skulle genomföras efter kontakt med socialtjänsten och föräldrarna samt att åklagaren därefter skulle underrättas. Det framgår dock inte om några direktiv lämnats om formen för förhöret, dvs. om detta endast skulle begränsas till ett kort delgivningsförhör eller om det skulle vara mer omfattande. Inte heller finns det noterat om några särskilda överväganden gjorts i fråga om behovet av en försvarare vid förhöret.

Vidare konstaterade Polismyndigheten att förhørsledaren CC uppgett att AA och hans föräldrar hade av sagt sig rätten till försvarare vid det första förhöret. Förhöret var relativt kortfattat, men misstankarna avsåg bl.a. försök till grov misshandel, och AA var endast 15 år gammal. AA erkände vid förhöret gärningar som han senare under utredningen förnekade, och han har bl.a. uppgett att han vid det första förhöret känt sig rädd och velat lämna polisstationen. Det har under brottsutredningens gång kommit fram olika uppgifter bl.a. om hur AA uppfattat situationen när poliserna försökt stoppa honom. Polismyndigheten konstaterade också att det efter det första förhöret endast hölls ett slutförhör och ett kort kompletterande förhör innan utredningen slutredovisades till åklagaren. Vad som sagts vid det första förhöret kan därmed enligt Polismyndigheten antas ha haft betydelse för utredningen och för åklagarens senare bedömning av skuldfrågan. Enligt Polismyndighetens bedömning får omständigheterna i ärendet anses ha varit sådana att det rent objektivt funnits skäl att särskilt reflektera över formerna för förhöret och lämpligheten av att hålla förhör utan en försvarare närvarande.

Sammanfattningsvis ansåg Polismyndigheten att BB hade brustit när det gäller förundersökningsledarens skyldighet att objektivt bedöma och noga dokumentera sina överväganden i försvararfrågan. Hon borde också ha lämnat tydliga och väl dokumenterade direktiv i denna fråga till förhørsledaren. CC borde som förhørsledare ha förvissat sig om att BB bedömt att förhöret kunde hållas utan närvaro av eller föregående kontakt med försvarare. Med hänsyn till

de särskilda omständigheterna hade det möjligen också varit lämpligt att redan före förhöret underrätta åklagaren och överlåta bedömningen av försvararfrågan till honom eller henne. CC borde också ha dokumenterat vilken information som lämnades till AA och hans föräldrar vid förhöret om rätten till tillgång till försvarare. Deras inställning till att förhöret genomfördes utan en försvarare närvarande borde också ha dokumenterats.

DD:s yttrande

DD kommenterade det Polismyndigheten anfört. Hon förde bl.a. fram att anledningen till att hon och AA far inte frågade CC om en försvarare var att de redan fått besked av EE att det inte behövdes någon försvarare. De avböjde alltså inte att få en försvarare, som CC påstått.

Rättslig reglering

Anmälan till åklagaren och anhållningsförhör

En gripen person ska förhöras så snart som möjligt efter gripandet. Har åklagaren inte redan underrättats om frihetsberövandet, ska det skyndsamt anmälas till honom eller henne. (Se 24 kap. 8 § andra stycket RB.) Med begreppet skyndsamt avses ”snarast möjligt” efter gripandet (se bl.a. mitt beslut den 5 april 2016, dnr 6383-2014, och Gunnel Lindberg, Straffprocessuella tvångsmedel, 3 uppl., s. 221). Om polisen håller anhållningsförhöret kan anmälan till åklagaren om frihetsberövandet i de flesta fall vänta till efter förhöret. Är saken tveksam eller svår kan det emellertid vara nödvändigt att en anmälan om frihetsberövandet görs redan före förhöret för att åklagaren ska kunna antingen själv höra den misstänkte eller lämna instruktioner om vad den misstänkte ska höras om. (Se prop. 1986/87:112 s. 74.)

Frågan om en ung person ska vara frihetsberövad är en sådan sak som många gånger kan vara tveksam eller svår att bedöma. Om den som gripits är under 18 år är det därför särskilt angeläget att åklagaren snarast möjligt underrättas om gripandet, och det kan i sådana fall ofta vara lämpligt att det sker redan innan ett förhör har hållits med den misstänkte. (Se nyss nämnda beslut och Peter Fitger m.fl., Rättegångsbalken, oktober 2015, Zeteo, kommentaren till 24 kap. 8 §.)

Efter förhöret ska åklagaren omedelbart besluta om den misstänkte ska anhållas eller frigges (24 kap. 8 § andra stycket RB). När ett gripande anmäls till åklagare innebär det att åklagaren tar över ansvaret för frihetsberövandet (JO 1954 s. 197).

Rätten till tillgång till försvarare

En person som misstänks för ett brott har enligt 21 kap. 3 § första stycket RB en generell rätt att biträdas av en försvarare för att förbereda och utföra sin talan. Av 21 kap. 3 a § RB följer att den som är anhållen eller häktad har rätt till en offentlig försvarare om han eller hon begär det. En offentlig försvarare ska också förordnas om den misstänkte är i behov av försvarare med hänsyn till utredningen om brottet.

Den som underrättas om att han eller hon är skäligen misstänkt för ett brott ska samtidigt informeras om sin rätt att redan under förundersökningen anlita biträde av försvarare och om att en offentlig försvarare under vissa förutsättningar kan förordnas av rätten (se 12 § förundersökningskungörelsen). Denna information ska lämnas innan förhöret påbörjas, och det ska tydligt framgå att rätten inträder redan i och med att brottsmisstanke delges. När den misstänkte fått information om sina rättigheter ska han eller hon tillfrågas om sin inställning till behovet av försvarare. Som jag återkommer till nedan kan den misstänkte avstå från försvarare, om det sker under rättssäkra former. Inför nya förhör bör han eller hon dock åter erinras om sina rättigheter och på nytt tillfrågas om sin inställning. (Se bl.a. JO 2013/14 s. 133, dnr 3577-2011.)

Rätten till tillgång till försvarare är en del av rätten till en rättvis rättegång enligt artikel 6 i den europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen). Av artikel 6.3 c) följer bl.a. att en misstänkt ska ha rätt att försvara sig personligen eller genom rättegångsbiträde. Rätten att biträdas av försvarare gäller inte bara under själva rättegången utan också vid polisförhör och under förundersökningen. Det finns en omfattande rättspraxis från Europeiska domstolen för de mänskliga rättigheterna (Europadomstolen) om brottsmisstänkts försvararrättigheter. Som princip har domstolen slagit fast att en misstänkt redan vid det första polisförhöret har rätt att biträdas av en försvarare, om det inte finns tvingande skäl att inskränka denna rätt. Även om det undantagsvis finns sådana skäl, får inskränkningen inte tillåtas skada den misstänktes rätt att försvara sig. Domstolen har också konstaterat att rätten att försvara sig normalt skadas om erkännanden eller medgivanden som den misstänkte gjort utan biträde av försvarare under en kommande rättegång åberopas mot honom eller henne till stöd för en fällande dom. (Se Hans Danelius, Mänskliga rättigheter i europeisk praxis, 5 uppl., s. 348.)

Ett EU-direktiv som ska vara genomfört i svensk rätt under hösten 2016 fastställer minimiregler om rätten till tillgång till försvarare som bygger på Europadomstolens praxis (se Europaparlamentets och rådets direktiv 2013/48/EU om rätt till tillgång till försvarare i straffrättsliga förfaranden m.m.). Regeringen har i en proposition lämnat förslag till de lagändringar som krävs för att genomföra direktivet, vilka föreslås träda i kraft den 27 november 2016 (se prop. 2015/16:187).

JO har i flera ärenden riktat kritik mot att förhör genomförts utan att en försvarare närvarat och framhållit att en brottsmisstänkts rätt till försvarare vid förhör är en central rättssäkerhetsfråga. Det har vidare uttalats att huvudsyftet med att en misstänkt ska ha rätt till försvarare tidigt i en brottsutredning är att han eller hon inte på grund av bristande kännedom om utredningsförfarandet och den rättsliga regleringen ska komma i underläge mot polis och åklagare, utan ha tillgång till sådan sakkunskap att han eller hon till fullo kan ta till vara sina rättigheter. Det ligger i rättvisans intresse att en försvarare inte bara

biträder den misstänkte med upplysningar och råd utan även närvarar vid förhör. Även JO har slagit fast att den misstänkte som regel har rätt att ha tillgång till en försvarare redan från och med det första förhöret. Det är primärt förundersökningsledaren som har ansvar för att en misstänkts försvararrättigheter respekteras. Att hålla ett grundligare förhör om brott med höga straffvärden utan försvarare närvarande kan äventyra både den misstänktes rättssäkerhetsintressen och förhörens bevisvärde. Den misstänktes ålder och utredningsläget kan också ha betydelse för om det kan anses rättssäkert att hålla ett förhör utan försvarare. Om rätten till försvarare inte kan tillgodoses bör endast ett delgivningsförhör hållas. Ett sådant förhör ska vara kortfattat och inriktat på att delge brottsmisstanken och få besked om den misstänktes inställning till denna. (Se bl.a. JO 2011/12 s. 77, dnr 5493-2008, JO 2012/13 s. 106, dnr 4608-2010, JO 2014/15 s. 77, dnr 2978-2012, och ovan nämnda JO 2013/14 s. 133.)

Särskilt om unga lagöverträdarens rätt till tillgång till försvarare

När det gäller misstänkta under 18 år ska en offentlig försvarare förordnas om det inte är uppenbart att han eller hon saknar behov av försvarare (se 24 § lagen med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare). Ett antal av de beslut där JO riktat kritik mot att förhör hållits utan försvarare närvarande har avsett unga lagöverträdare. JO har framhållit att när misstanken avser ett allvarligare brott kan det så gott som aldrig anses uppenbart att behov av försvarare saknas (se bl.a. ovan nämnda JO 2011/12 s. 77).

Riksåklagaren har nyligen beslutat nya riktlinjer om ungas rätt till försvarare (RÅR 2016:1). De nya riktlinjerna började gälla den 4 april 2016 och har som syfte att stärka misstänkts rätt till försvarare och säkerställa en rättstillämpning i enlighet med svensk lagstiftning och Sveriges internationella åtaganden. Riktlinjerna innebär bl.a. att det i princip inte ska hållas förhör i sak utan att en försvarare är närvarande när en ung misstänkt är frihetsberövad (se avsnitt 4.5–4.7). Att en misstänkt har en försvarare närvarande vid förhör väger alltid tyngre än andra intressen. Förhör i sak får därför, i de joursituationer när en försvarare inte kan närvara vid förhöret, vänta till dess en försvarare kan närvara även om den misstänkte själv vill ge sin berättelse och det skulle kunna leda till att ett anhållningsbeslut kan undvikas eller ett frihetsberövande förkortas. I riktlinjerna anges också att en konsekvens av att förhör i sak inte ska hållas med den unge utan att en försvarare är närvarande kan vara att ett eventuellt frihetsberövande blir längre. Detta ska åklagaren väga in i bedömningen av om det är proportionerligt att anhålla den unge.

Vidare klargör riktlinjerna att det är åklagaren som är ansvarig för att lämna de direktiv som krävs med hänsyn till behovet av försvarare. När en ung person är frihetsberövad är det enligt riktlinjerna särskilt angeläget att åklagaren är tydlig i sina direktiv och förklarar att endast ett delgivningsförhör ska hållas om en försvarare inte kan närvara (se avsnitt 4.2.).

Avstående från rätten till tillgång till försvarare

En misstänkt kan under vissa förhållanden avstå från rätten till försvarare. Av bl.a. Europadomstolens praxis följer att ett avstående måste ske under rättssäkra former; det ska vara klart, entydigt och frivilligt (se Hans Danelius, a.a., s. 345). EU:s försvarardirektiv innehåller också en bestämmelse om att en misstänkt kan avstå från rätten till tillgång till försvarare. Detta förutsätter att han eller hon har fått tydlig och tillräcklig information på ett enkelt och begripligt språk om innebörden av rättigheten och de eventuella konsekvenserna av att avstå från den. Avståndet måste dessutom vara frivilligt och otvetydigt, och det ska kunna återkallas. (Se artiklarna 9.1 och 9.3.) Om ett avstående återkallas under pågående förhör ska detta avbrytas (se ovan nämnda JO 2013/14 s. 133).

Även om den misstänkte anger att han eller hon avstår från försvarare kan det med hänsyn till bl.a. brottsmisstänkarna, utredningsläget eller den misstänktes ålder finnas anledning att förordna en försvarare för att hans eller hennes försvararrättigheter inte ska äventyras. Detsamma gäller i fråga om försvararens närvaro vid förhör. Som nämnts ovan är det primärt förundersökningsledarens ansvar att göra en bedömning av behovet av försvarare, oavsett vilken inställning den misstänkte har. JO har i några fall där den misstänkte var under 18 år eller strax över framhållit att förhørsledaren bör rådgöra med förundersökningsledaren i försvararfrågan innan ett mer ingående förhör inleds. (Se ovan nämnda JO 2011/12 s. 77 och JO 2013/14 s. 133 samt JO:s beslut den 26 april 2013, dnr 3019-2012.)

Dokumentation m.m.

Även när en åklagare är förundersökningsledare har Polismyndigheten ett ansvar – utan att särskilda direktiv ska behöva ges av förundersökningsledaren – att utföra åtgärder som rutinmässigt förekommer i en förundersökning. Att i samband med förhör informera en misstänkt om hans eller hennes rättigheter hör till rutinåtgärder av det slaget. I detta ingår den dokumentationsplikt som gäller för dessa åtgärder.

Från rättssäkerhetssynpunkt måste det gå att kontrollera att den som förhörts har informerats om sina rättigheter. Detsamma gäller om den misstänkte uppges ha avstått från sin rätt. Det bör därför vid varje förhör tydligt dokumenteras vilken information som lämnats och vilken inställning den misstänkte angett. Även förundersökningsledarens direktiv i försvararfrågan bör dokumenteras. (Se ovan nämnda JO 2012/13 s. 106 och JO 2013/14 s. 133.)

Bedömning

Inledning

Min utredning i detta ärende har avsett frågan om AA rätt till tillgång till försvarare respekterades vid det första polisförhöret den 27 april 2014. Förhöret genomfördes samma natt som AA greps som misstänkt för bl.a. försök till grov misshandel och vårdslöshet i trafik. AA:s vårdnadshavare var närvarande, men

han hade inte någon försvarare. En offentlig försvarare förordnades först en månad efter det inledande förhøret.

Brottsmisstänkta rätt till tillgång till försvarare är en central rättssäkerhetsfråga. Det framgår inte minst av rättsfall från Europadomstolen och av EU-rätten. Att en misstänkt ska ha tillgång till en försvarare innebär inte att försvararen måste närvara vid alla förhör. Försvararens närvaro är emellertid normalt en förutsättning för att han eller hon ska kunna ta till vara den misstänktes rättigheter och se till att rättsregler följs. Utgångspunkten i den svenska lagstiftningen är också att den misstänkte har en rätt att ha sin försvarare närvarande vid förhör. För att den misstänkte ska kunna utnyttja denna rätt är det naturligtvis väsentligt att han eller hon också underrättas om sina rättigheter.

Jag redovisar nedan min bedömning av om förhøret med AA borde ha genomförts utan en försvarare närvarande och av vem som var ansvarig för att hans behov av försvarare blev tillgodosett. Jag uttalar mig också om AA kan anses ha avstått från försvarare på ett rättssäkert sätt.

AA rätt till försvarare vid förhøret den 27 april 2014

Inledningsvis kan det konstateras att förhøret var mer omfattande än ett delgivningsförhör. Utöver sin inställning till misstankarna uppgav AA bl.a. att han antagit att personerna som hade försøkt stoppa honom var poliser, men att han inte hade velat stanna eftersom hans moped var trimmad. Han uppgav också att han vid det sista tillfället när polisen försøkte stoppa honom tydligt hade sett att de var poliser eftersom blåljus blinkade överallt. AA medgav också att han hade kört mopeden vårdslöst och i för hög hastighet.

Som framgått ovan ska en misstänkt som är under 18 år biträddas av en försvarare om det inte är uppenbart att han eller hon saknar behov av en sådan. Detta gäller redan från det första polisförhøret under förundersøkningen. Utrymmet för att hålla ett förhör i sak – dvs. ett mer omfattande förhör än ett delgivningsförhör – med en misstänkt som är under 18 år utan försvarare är mot den bakgrunden generellt sett mycket begränsat. Är den unge dessutom frihetsberövad ska det i princip aldrig hållas ett förhör i sak utan att en försvarare är närvarande. Detta framgår numera uttryckligen i riksåklagarens riktlinjer om ungas rätt till försvarare.

Med hänsyn till att AA endast var 15 år gammal, att han var frihetsberövad och att brottsmisstankarna gällde ett allvarligt brott är det enligt min mening uppenbart att han skulle ha biträts av en försvarare under förhøret. Om en försvarare inte kunde närvara borde förhøret ha begränsats till att han delgavs brottsmisstankarna och hördes om sin inställning till dessa samt fick ange om han hade något önskemål om försvarare. Han skulle alltså inte ha tillåtits att – på det sätt som nu skedde – uttala sig om händelsen i sak. Ett utförligare förhör borde alltså fått vänta till dess att en försvarare kunde närvara.

Jag kan vidare konstatera att det i utredningen här inte kommit fram några skäl, t.ex. stark kollusionsfara, som innebar att det var nödvändigt att omgående hålla förhör i sak med AA. Det skulle utan risk för utredningen kunnat hållas vid ett senare tillfälle även om AA hade släppts. Det hade alltså enligt min bedömning inte heller funnits anledning att hålla AA fortsatt frihetsberövad även om en försvarare inte hade kunnat inställa sig förrän på morgonen eller dagen därpå. Jag noterar också att det dröjde över en månad innan nästa förhör med AA genomfördes.

AA avstående från försvarare

Förutsättningarna var alltså sådana att förhöret vid en objektiv bedömning inte borde ha hållits utan en försvarare närvarande. Detta gäller oavsett AA och hans vårdnadshavares inställning i denna fråga. Formerna för deras avstående var därmed inte av avgörande betydelse, men jag vill ändå föra fram vissa generella synpunkter i den frågan med anledning av det som kommit fram.

Som angetts ovan ska ett avstående från försvarare ske på ett rättssäkert sätt; den misstänkte ska ha fått tydlig och tillräcklig information och vara införstådd med vad rätten till försvarare innebär. Avståndet ska också vara klart, entydigt och frivilligt. AA mor, DD, har uppgett att polismannen EE uppgav att det inte behövdes en försvarare eftersom det skulle vara ett kort förhör, och att det var därför de inte frågade förhørsledaren CC om försvarare vid förhöret. EE har inte bemött det påståendet, och jag har inte anledning att ifrågasätta DD:s uppgifter. Jag vill mot den bakgrunden framhålla att ett avstående från försvarare ska vara frivilligt, och det får naturligtvis inte förekomma att en misstänkt känner sig pressad att gå med på att låta sig förhöras utan försvarare. Det måste också grundas på korrekt information om t.ex. omfattningen av det förestående förhöret. Både av AA egna uppgifter vid ett av de senare polisförhören och av CC:s upplysningar till JO framgår att AA och hans föräldrar var angelägna om att påskynda förhöret eftersom de ville lämna polisstationen så fort som möjligt. Det är förståeligt att den som gripits som misstänkt för brott reagerar på detta sätt, och det är säkerligen inte en ovanlig situation. Det är mot den bakgrunden angeläget att polis och åklagare säkerställer att en misstänkt får tillgång till en försvarare när det behövs. Bedömningen av behovet av försvarare får alltså inte överlåtas på den misstänkte eller hans eller hennes vårdnadshavare. Detta gäller särskilt när en ung person är misstänkt för annat än bagatellartad brottslighet. Om den unge dessutom är frihetsberövad finns det, som nämnts ovan, i princip inte något utrymme för att hålla förhör utan en försvarare närvarande.

Av förhørsprotokollet framgår vidare endast genom kryssmarkeringar att AA informerats om sin rätt till försvarare och att han godtar den som rätten förordnar. Det finns inte några noteringar om AA eller hans föräldrars inställning till att genomföra förhöret utan en försvarare närvarande. Alldeles oavsett vilken information föräldrarna hade fått av EE borde CC, som förhørsledare, ha informerat om innebörden av rätten till försvarare, och att den

gällde även vid förhöret. Han borde också ha dokumenterat deras inställning till att förhöret genomfördes utan en försvarare närvarande.

Det som kommit fram tyder på att det funnits brister i det sätt på vilket AA och hans föräldrar informerats om innebörden av rätten till försvarare vid förhöret. Deras avstående från försvarare kan därmed under alla förhållanden inte anses ha skett på ett rättssäkert sätt.

Förundersökningsledarens och förhørsledarens ansvar

Det är primärt förundersökningsledaren som är ansvarig för att en misstänkts rätt till försvarare respekteras. Det innebär bl.a. att de direktiv som ges till förhørsledaren ska innefatta frågan om rätt till försvarare när det är aktuellt. Det är därför viktigt att förundersökningsledaren i sina direktiv om att t.ex. ett anhållningsförhör ska hållas klargör om det är en sådan situation där den misstänkte enligt förundersökningsledarens bedömning ska ha en försvarare. Detta gäller både om det som i detta fall är en polisiär förundersökningsledare som ger de inledande direktiven om anhållningsförhör och i de fall en åklagare blivit kontaktad redan innan ett förhör hålls. Det bör av direktiven tydligt framgå att om det inte går att tillgodose behovet av försvarare ska endast ett delgivningsförhör hållas.

I anslutning till detta vill jag framhålla att jag i ett beslut om anhållande av en underårig nyligen uttalat att det ofta kan vara lämpligt att åklagaren underrättas om gripandet innan ett förhör hålls när den misstänkte är under 18 år. Då kan åklagaren ge direktiv om förhör och ta ställning till frågan om försvarare. Som Polismyndigheten konstaterat hade det varit lämpligt även i detta fall. (Se ovan nämnda beslut den 5 april 2016, dnr 6383-2014.)

BB var inledningsvis förundersökningsledare i AA:s ärende. Hon gav direktiv om att det skulle hållas ett anhållningsförhör och att åklagaren därefter skulle kontaktas. Enligt hennes uppgifter i utredningen här var hennes avsikt att endast ett kort inledande förhör skulle hållas, där den misstänkte underrättas om brottsmisstankarna och får uppge om han eller hon erkänner eller förnekar brott, samt informeras om rätten till försvarare. Det hon beskriver är alltså närmast att betrakta som ett delgivningsförhör. Det finns normalt sett inte något hinder mot att hålla ett sådant förhör trots att den misstänkte är ung och frihetsberövad.

Det kom dock att hållas ett mer omfattande förhör med AA. Det är svårt för mig att närmare uttala mig om vad BB:s direktiv innebar. Som hennes uppgifter får förstås är den gängse rutinen att det inledande förhör som hålls endast är ett delgivningsförhör. Om så är fallet är det oklart varför denna rutin frångicks när det gäller förhöret med AA. Alldeles oavsett anledningen visar detta vikten av att förundersökningsledaren ger tydliga direktiv när det gäller den misstänktes behov av försvarare och omfattningen av ett förhör. Direktiven ska också dokumenteras.

Det är alltså huvudsakligen förundersökningsledarens ansvar att se till att den misstänkte får tillgång till en försvarare i tillräcklig omfattning. För att förundersökningsledaren ska kunna ta sitt ansvar för dessa frågor under utredningsarbetet krävs det att förhørsledaren informerar och rådgör med förundersökningsledaren. När CC stod inför att hålla ett förhör i sak med AA – som var 15 år, frihetsberövad och misstänkt för allvarlig brottslighet – skulle han själv ha övervägt frågan om behovet av försvarare vid förhöret. Eftersom direktivet inte var tydligt vare sig när det gällde frågan om försvarare eller omfattningen av förhöret borde han ha kontrollerat med BB om hon hade tagit ställning till dessa frågor. Om det inte hade varit möjligt att få några besked i frågorna borde han endast ha hållit ett delgivningsförhör. Som nämnts ovan hade ett annat alternativ varit att underrätta åklagaren före förhöret och överlåta bedömningen till honom eller henne. Enligt min mening hade det sistnämnda alternativet varit att föredra.

Avslutande synpunkter

Sammanfattningsvis har AA rätt till tillgång till försvarare vid det inledande förhöret inte respekterats – förhöret borde inte ha genomförts på det sätt som nu skedde utan att han hade en försvarare närvarande. Det finns inte någon dokumentation i ärendet som tyder på att det gjorts några överväganden i försvararfrågan. Utredningen här har inte heller kunnat klargöra om det var ett enskilt misstag att förhöret blev mer omfattande än vad som var avsett eller om det genomfördes i enlighet med de rutiner som gällde.

Jag har inte tillräckligt underlag för att uttala mig närmare om hur avsaknaden av försvarare vid det inledande polisförhöret påverkat handläggningen av den fortsatta förundersökningen. Jag kan dock konstatera att AA i väsentliga delar ändrat sina uppgifter vid de senare förhören, när en försvarare varit närvarande. Han har bl.a. förklarat sin ändrade inställning med att han vid det första polisförhöret var rädd och angelägen om att få lämna polisstationen. Det åskådliggör tydligt behovet av försvarare vid förhör med unga frihetsberövade personer.

Efter vad som kommit fram har emellertid de uppgifter AA lämnade i det första polisförhöret inte fått någon avgörande betydelse och åtalet mot honom ogillades på de allvarligaste punkterna. Vid en samlad bedömning av rättsprocessen mot AA finns det enligt min mening inte grund för att avsaknaden av försvarare vid det inledande förhöret medfört att han inte fick en rättvis rättegång. Oavsett detta har hans rätt att försvara sig, och därmed hans rättssäkerhet, äventyrats, vilket naturligtvis är allvarligt.

Som nämnts ovan, är i fall som det här aktuella, utrymmet för den unge och vårdnadshavaren att förfoga över frågan om försvarare ytterst begränsat. Med anledning av vad som kommit fram i ärendet vill jag dock ändå betona vikten av att information om rätten till tillgång till försvarare lämnas på ett sådant sätt att den inte riskerar att uppfattas som en påtryckning på den misstänkte att avstå

från sin rätt till försvarare. AA föräldrar ska enligt moderns uppgifter ha blivit underrättade om att det var svårt att få tag på en försvarare nattetid. Det kan inte uteslutas att denna information påverkat deras inställning till om de skulle begära att en försvarare skulle närvara vid förhöret. När alternativet är ett fortsatt frihetsberövande i väntan på en försvarare, kan det naturligtvis förekomma att den misstänkte hellre väljer att låta sig förhöras utan försvarare. Det är därför viktigt att informationen om rätten till försvarare är tydlig och objektiv.

De brister som kommit fram i detta ärende är enligt min erfarenhet inte helt ovanliga. Jag har bl.a. vid inspektioner sett en del av de problem som kan uppstå vid gripanden kvälls- och nattetid, när det brådskar att hålla förhör och en offentlig försvarare behöver förordnas utanför kontorstid. Jag har tidigare påtalat behovet av att lösa den frågan, liksom frågan om faktisk tillgång till försvarare även under kvällar och nätter (se bl.a. ovan nämnda JO 2014/15 s. 77). Riksåklagaren har också uppmärksammat denna fråga och har i en skrivelse till regeringen den 22 december 2015 fört fram att det finns ett behov av att vidta åtgärder för att en försvarare ska kunna utses åt en misstänkt även utanför kontorstid. Han har bl.a. angett att eftersom försvarare vanligtvis måste vara närvarande vid det första polisförhöret blir utredningen ofta fördröjd om en försvarare inte är tillgänglig.

Det har varit flera poliser inblandade i AA ärende, som på olika sätt är ansvariga för att hans rätt till tillgång till försvarare åsidosatts vid förhöret. Med hänsyn till att ansvaret är delat och att det har kommit fram att det i viss mån funnits bristfälliga rutiner och inte någon kvalificerad polisiär förundersökningsledare i tjänst, finns det inte tillräcklig anledning att kritisera någon enskild polis. Det är i stället dåvarande Polismyndigheten i Örebro län som ska kritiseras för att det inledande förhöret med AA genomfördes utan att han hade tillgång till en försvarare.

Ärendet avslutas.